

KÓNYA PÉTER

AZ EPERJESI EVANGÉLIKUS KOLLÉGIUM TANÁRAINAK EGYETEMJÁRÁSA A 19. SZÁZAD KÖZEPÉIG

UNIVERSITY STUDIES OF PROFESSORS AT THE EVANGELICAL COLLEGE OF PRESOV UP TO 19TH CENTURY. Evangelical College in Presov, as one of the most important evangelical schools in Hungary, considered the high quality education of its teachers to be very important since its establishment, and as a rule, the positions of professors were occupied by the graduates of German universities. Before establishment of the College, the Town Council likewise had seen to it that the humanistic „gymnasium” had been lead by rectors with high quality university education. This paper aims at creating a portrait of studies of professors at Evangelical College in Presov, and at its predecessor – the Municipal Lutheran Gymnasium over a period of three centuries, from the half of the 16th to the half of the 19th centuries whereby the data about its rectors, conrectors and subrectors were used as a source. In the period of these three centuries 111 Presov Evangelical rectors, conrectors and subrectors acquired their education at 26 universities or colleges. Most of them, 34, studied at Wittenberg (30%), followed by Jena (11), Tübingen (7), Thorn (6), Halle (4), Vienna (4) and Frankfurt (4). Three of them graduated from the University in Altdorf; two in Greifswald and the Reformed College in Sarospatak and by one in Rostock, Prague, Gdansk, Graz, Strassburg, Helmstädt, Erfurt, Giessen, Erlangen, Rinteln, Paris, Vratislav, Dresden and Göttingen. Other 16 professors studied at unknown places, eventually did not obtained higher education. 20 professors obtained their education at more than one university or college, most of them (7) in the first period of existence of the College (1667–1711), and least of them (2) in the first half of the 19th century.

Az á. h. evangélikus kollégium Eperjesen létrehozásától fogva az ország legjelentősebb oktatási intézetei közé tartozott. Mint a Magyar Királyság első és sokáig egyetlen evangélikus főiskolája, formálta az ország politikai, katonai és kulturális elitjének egész nemzedékeit. Emiatt is a kollégium működését az államhatalom néhány évtized után megszüntette. Noha az erős rekatolizálás középiskolai szintre süllyesztette, a 18. század közepétől, de főleg a vallási türelem korszakában, gyorsan az ország egyik legjobb evangélikus iskolájává vált. A 19. század első felében a főgimnázium mellett már két főiskolai tanfolyam, s később két kar is működött. Éppen ennek a teológiai és jogi karnak köszönhetően a kollégium – ha a felsőoktatás alacsonyabb szintjén is – bekerült a felsőoktatási intézmények közé. Az egyetemtől egy fok választotta el, de azt átlépni, minden jóakarat ellenére, a viharos országos események nem engedték.

A kollégium alapításától fogva nagyon fontosnak tartotta az oktatás színvonalát. A városi tanács már az intézet alapítása előtt is nagy gondot fordított a gimnázium tanári karának színvonalára, és így, nagyjából a 16. századtól, egyetemi képzettséggel

rendelkező tanárok működtek a városban. A kollégiumban megalakulása után rendszerint csak egyetemet végzett oktatókat alkalmaztak. E rövid tanulmány igyekszik képet adni a kollégium (és elődje) tanárainak egyetemi tanulmányairól három évszázadon át, a 16. század közepétől a 19. század közepéig. Munkánkhoz elsősorban a *rectorokra*, *conrectorokra* és a *subrectorokra* vonatkozó adatokat használtuk fel.

Eperjes iskolai hagyományai a kollégium megalakítása előtt

A városi iskola létezését Eperjes szabad királyi városban már a 14. századtól feltételezhetjük, a legrégebbi, konkrét adat róla azonban csak 1429-ből maradt fenn.¹ A 16. század második felében az oktatásügy új, magasabb szintre került. A feltételeket a régi városi iskola átalakításához a reformáció teremtette meg.² 1531-ben Bogner Bertalan plébános és a városi tanács nyilvános hitvallást tett. Ezt követően a tanács hozzáfogott a régi iskola modern gimnáziummá alakításához. A városi iskola átalakulása a neves tudós és pedagógus, Gyalui Torda Zsigmond³ vezetése alatt ment végbe, akit a város Melanchthon ajánlására fogadott be. Gyalui új tantárgyak oktatását vezette be, és neki köszönhető a három állandó tanár (*rector*, *conrector* és *subrector*) rendszere is.⁴

Az iskola vezetésében több jelentős személyiséget is találhatunk. Fabinus (Fabinyi) Lukács – bár rövid időre – nyomdát is alapított, amelynek egyetlen ismert nyomtatványa Fabinus *Exempla declinationum et conjugationum* című munkája volt. Ez a diákok számára előírt könyv volt az első nyomtatott tankönyv Magyarországon. 1594-ben lett *rector* Bocatius (Bock) János, aki majd Kassára távozott, ahol a gimnáziumi rektori állás mellett betöltötte a szenátori és a bírói tisztséget is. A város dinamikus gazdasági fejlődése nyomán a tanácsjelentős összegeket költött az iskola fenntartására, a professzorok anyagi ellátására és a diákok támogatására. A gimnázium oktatóinak létszáma is emelkedett, a *rector*, a *subrector* és a *conrector* mellett hét tanár és három kántor (német, magyar és szlovák), valamint egy segédtanító tanított.⁵ A 17. században a diákok száma több mint 200-ra emelkedett. Az állandó helyiség hiánya miatt aktuálissá vált egy új épület felépítése, amit néhány év múlva a kollégium alapítása oldott meg. Az eperjesi városi iskola (gimnázium) 1667-ben szűnt meg, a Felső-magyarországi Rendei Kollégiumának megnyitása után.

¹ IVÁNYI Béla, *Eperjes szab. kir. város iskolaügye a középkorban*, Budapest, 1911, 2.

² Miloslava BODNÁROVÁ, *Reformácia vo východoslovenských mestách v 16. storočí* = Reformácia na východnom Slovensku v 16.–18. storočí, ed. Ferdinand ULIČNÝ, Prešov, 1998, 22.

³ Az erdélyi Tordáról származott.

⁴ HÖRK József, *Az Eperjesi ev. ker. Collegium története*, Kassa, 1896, 35, 332.

⁵ HÖRK, *i. m.*, 53.

A kollégium létrehozása és története 1711-ig

A kollégium alapításához a hazai társadalmi-politikai viszonyok és a nemzetközi helyzet egyaránt hozzájárultak. A katolikus egyház kulturális és műveltségi egyeduralma, a magyarországi evangélikus növendékek egyre nehezebbé váló németországi iskoláztatása, az evangélikus egyház számára kikerülhetetlenné tette saját felső szintű teológiai intézmény alapítását. A 17. század második felében az ország északkeleti részén voltak adottak a feltételek ilyen intézmény létrehozásához. A felső-magyarországi rendek követői 1665 nyarán – az evangélikus lakosság dominanciájára való tekintettel – Eperjest választották. Tekintettel a város nemzetiségi viszonyaira, a leendő diákok könnyen el tudták sajátítani mind a német, mind a szlovák, mind a magyar nyelvet. Nem érdektelen az sem, hogy a városi tanács a kollégium alapítását mindenképpen támogatta, és kész volt nemcsak alkalmas helyet kínálni számára, hanem ugyanúgy át akarta venni kiadásainak jelentős részét is.⁶ A felső-magyarországi rendek képviselői így 1665. november 18-án, Kassán nyilvánosan deklarálták a kollégium megalapítását.⁷ A Felső-magyarországi Evangélikus Rendek Kollégiumának alapkövét 1666. április 6-án tették le. A kollégium megnyitásával az új iskola az addigi eperjesi gimnázium szerepét is átvette.

A kezdetekkor a kollégium élén Pancratius Mihály állt, a városi iskola utolsó *rectora*. Helyét 1667 októberében Pomarius Sámuel vette át, a híres teológus, több német egyetem végzettje. Eperjesre való meghívása előtt Magdeburgban tevékenykedett mint a Szent Jakab parókia papja.⁸ A továbbiakban mások mellett a kollégiumban működött a két híres filozófus, Caban Izsák és Ladiver Illés.⁹ Utóbbinak *Eleazar Constans* és *Papinianus Tetragnos* című iskoladrámái, amelyeket a záró vizsgákon németül, magyarul és szlovákul adtak elő, nagyon népszerűek voltak katolikusellenes és Habsburg-ellenes hangulatuk miatt.

A kollégiumot ünnepélyesen 1667. október 18-án nyitották meg. A tanrend szerint tíz osztályos gimnázium lett, ahol a felső osztályokban filozófiát és teológiát is tanítottak. Ezek az osztályok emelték ki a kollégiumot az evangélikus középiskolák sorából, és vonzották a diákokat nem csak az egész országból, de külföldről is. A kollégium fennállásának rövid ideje alatt nagy hírnévre tett szert. Az oktatás magas színvonala következtében a legfelső osztályok végzősei egyetemi végzettség nélkül is el tudtak helyezkedni iskolai *rectorként* és *lelkészként*.¹⁰ Tekintettel erre, Pomarius hamarosan egyetemmé akarta alakíttatni az intézményt.¹¹

⁶ Štátny archív v Prešove (továbbiakban ŠA Prešov), EKP, 101, *Instruction für die Gesandten der Stadt Kesmark zur Beratung hinsichtlich der Stiftung des Eperieser Kollegiums*, A. 1665.

⁷ ŠA Prešov, EKP, 101, *Az eperjesi evangélikus kollégium alapítólevele* 1665. november 18-ból.

⁸ *Uo.*, *Pomarius levele Wittenbergből* 1667. augusztus 15-ből, amelyet a kollégium kurátorának és felügyelőjének címzett.

⁹ FABINY Tibor, *Egy hányatott életű eperjesi tudós Ladiver Illés* = Eliáš Ladiver a Michal Greguš, osobnosti a ich dielo v obraze doby, ed. KÓNYA P., KÁŠA P., Prešov, 1995, 22–23.

¹⁰ HÖRK, *i. m.*, 31.

¹¹ GÖMÖRY János, *Az Eperjesi Ev. Kollégium*, Eperjes, 1933, 17.

A Wesselényi-összeesküvés 1670 nyarán történt leleplezése után az államhatalom protestáns templomokat, parókiákat záratott be, iskolákat vetetett el. Az eperjesi kollégium az első között szerepelt, ami bizonyosan nem volt véletlen. Épületének felépítése az uralkodói tilalom ellenére, Pomarius *rector* igyekezete bővítésére, valamint Ladiver, Cabán és Pomarius szereplése a jezsuitákkal folytatott teológiai hitvitákban, megnehezítették az iskola helyzetét, amelynek léte nem egyezett az abszolutisztikus politikával. A kollégium elkobzását Spankau generális hajtotta végre 1671. május 23-án. A következő nap a katonaság elfoglalta, és hadi raktárrá alakította át az épületet. Néhány hónap múlva azoknak a tanárainak is el kellett hagyniuk a kollégiumot, akik addig ideiglenesen a régi iskolai épületben oktathattak. 1672 júniusában az egri kanonok, Kolosváry István elrendelte az evangélikusok vagyonekobzását, ami mindhárom templomukat és a parókia egész vagyonát érintette. Július elején aztán a szepesi kamara átadta a kollégiumot a jezsuitáknak.¹² A jezsuiták még a régi iskola épületében katolikus gimnáziumot nyitottak meg, a kollégiumot pedig rendházukká alakították át. Az új jezsuita gimnázium a kollégium vagyonát is megszerezte, beleértve több jobbágyfalut, amelyeket a várostól kapott.¹³ Az intézet bezárása után az evangélikus tanárok elveszíttek a lehetőséget hivatásuk gyakorlására, s rendszerint külföldre távoztak.

A kollégium működése akkor állt helyre, amikor 1673-ban Thököly Imre elfoglalta Eperjest, s a kuruc katonákkal együtt visszajöhettek a száműzetésből az evangélikus lelkészek és tanárok. Az evangélikus egyház visszakarta az egy évtizeddel korábban elkobzott templomait és iskoláit. A polgárok kiűzték a jezsuitákat és a minoritákat.¹⁴ Az evangélikus gyülekezet helyreállításával újból megnyílt a kollégium is. Maga Thököly is mint volt diákja, törődött az iskola működésével. Mivel az elkobzások eredményeképpen a kollégium elvesztette az összes vagyonát, Thököly a hegyaljai Tállya város határában található 600 hold szőlővel, valamint Rimaszombat bevételének a felével ajándékozta meg.¹⁵ Rektorának visszahívta a száműzetésből kedvenc tanárát, Ladiver Illést, aki azután idehívta tanárnak Thornból volt diákját, Rezik Jánost.¹⁶ A többéves protestáns oktatás hiánya után az evangélikus képzést az alapoktól kellett újjáépíteni. Mégis sikerült nagymértékben megnövelni a diákok számát nemcsak a magasabb, hanem az alacsonyabb osztályokban is, s nem egyszer felnőtt korúak is jártak az iskolába. Az oktatás megfelelő működésének biztosítását a régi adományok felújításával egészítették ki. A költségek egy részét, illetve a tanárok fizetését Eperjes város vállalta magára.¹⁷ A háborús helyzet és a nehéz nemzetközi feltételek ellenére a kollégium vezetése igyekezett felújítani külföldi kapcsolatait a protestáns uralkodókkal, akiktől politikai és anyagi támogatást várt.¹⁸

¹² HÖRK, *i. m.*, 34–35.

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL MOL), Szepesi Kamarai Levéltár, Szepesi Kamara számvévsége, E 706, *Libri bonorum fiscalum*.

¹⁴ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, Knihy, 2539.

¹⁵ HÖRK, *i. m.*, 42.

¹⁶ *Series Primariorum*, Eperjesi á. h. evangélikus gyülekezet levéltára.

¹⁷ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, Knihy, II. A – a, 8, 15, *Számviteli könyv 1684–85*.

¹⁸ HÖRK, *i. m.*, 44.

A gyorsan rosszabbodó háborús helyzet és a számos nehézség ellenére a kollégium rövid idő alatt újból jelentős oktatási, tudományos és kulturális intézménnyé vált. Természetesen nem vonhatta ki magát a politikai események hatása alól. Így Eperjes városhoz hasonlóan a kollégium is jóttevőjének, Thököly Imrének az oldalára állt. Erre az időszakra (1682–1686) az iskola számára nagyon is jellemző volt a Ladiver által adott elnevezés „*Collegium Thökölyanum*”.

A Thököly-felkelés után, a kedvező kapitulációs feltételeknek köszönhetően a kollégium még több mint egy évig az evangélikus egyház kezében maradt. Csak 1687. január 7-én jött Eperjesre a Csáky István gróf által vezetett bizottság, amely a főtéri templommal együtt a kollégium épületét is elkobozta.¹⁹ De nemcsak a kollégium zárta be kapuit, hanem vele együtt a városban 18 évre megszűnt bármiféle evangélikus iskola létezése. A kollégiumi tanároknak megint távozniuk kellett a városból. Ez a helyzet majdnem két évtizedig tartott. 1705 elején a Rákóczi-szabadságharc tette lehetővé a kollégium új helyreállítását. A kuruc hadsereg majdnem egy évig tartó ostrom után, 1704. december 4-én foglalta el a várost. A megújult helyzetben az iskolai felügyelők a *rectori* székre egyetlen alkalmas jelöltet láttak a volt diák, Rezik János személyében, aki nemrégén érkezett haza Thornból.²⁰

Az 1705-ben száműzetésben meghalt Thököly Imre végrendeletében a kollégiumra hagyta rimaszombati és gyöngyösi jövedelmeit.²¹ A kollégium finanszírozása így is komoly problémát okozott. A tokaji szőlők s más vagyontárgyak részleges visszaadása sem fedezhette teljesen kiadásait. 1705 márciusában a felügyelők és a kurátorok újból az egész magyarországi evangélikusságot szólították meg segítség és támogatás érdekében.²² 1705 nyarán a kollégiumi vezetés egy küldöttséget indított XII. Károly svéd királyhoz, aki vállalta négy teológiát tanuló magyar diák tanulásának költségét a greifswaldi egyetemen, a királyi alumnisták között, illetve négy diák tanulását a királyi kincstár költségén.²³

A háborús események, a fokozatosan romló gazdasági helyzet és a hosszantartó pénzügyi nehézségek ellenére Rezik Jánosnak mind a négy évfolyamon sikerült biztosítania az oktatást. A nemzetközi kapcsolatoknak köszönhetően néhány diák külföldi evangélikus egyetemeken folytathatta tanulmányait. A *rector* a többi tanárral együtt (Viczy Péter, Burius János, Motúz Mátyás) olyannyira felvirágoztatta az egész intézetet, hogy működésének utolsó éveiben is úgy tűndökölt, mint megalapításakor. Mivel a kollégium működése és ígéretes fejlődése II. Rákóczi Ferenc vallási politikájának volt köszönhető, így a kollégium képviselői az intézetet ezúttal „*Collegium Rákóczyanum*ként” emlegették.

¹⁹ *Annales fata et vicissitudines Ecclesiae Evangelicae Epperiensis 1671–1721*. Az eperjesi á. h. evangélikus gyülekezet levéltára.

²⁰ *Series Primariorum*, Eperjesi á. h. evangélikus gyülekezet levéltára.

²¹ Thököly Imre végrendelete. *Késmárki Thököly Imre és némely főbb híveinek naplói és emlékezetes írásai 1686–1705*, szerk. THALY Kálmán, Pest, 1868, (Monumenta Hungariae Historica, 2), 400.

²² Evangélikus Országos Levéltár (továbbiakban EOL), V. 12, *Lectori Bonis literis faventi Cultum, Officia, Amorem 1606–1610*.

²³ HÖRK, *i. m.*, 79.

Az Eperjesen 1710-ben kitört pestisjárványnak 3000 ember esett áldozatául, köztük Rezik János, a kollégium *rectora* is. Helyére Matthaides Sámuel, a greifswaldi egyetem fiatal végzését választották.²⁴ A háború elhúzódása, a gazdasági válság és a járvány folytán a polgárok elvesztették harci kedvüket, és a kuruc városi parancsnok akarata ellenében a kapitulációról döntöttek. Az 1710. december 10-i kapitulációt az evangélikus és a katolikus polgárság között megkötött egyezség előzte meg, amely szerint az evangélikusok megtartották jogaikat a kollégiumra, amit a császári parancsnok Virmond marsall is elfogadott. Ennek ellenére azonban az evangélikus egyház még szeptemberben újból – ezúttal 70 évre – elveszítette a kollégiumot.

A külvárosi iskola (1715–1784)

Az egyházi épületek átadása után az evangélikusok nehéz helyzetbe kerültek, amelyet még jobban kielezett az új, katolikus városi tanács és bíró, a helyőrség és a jezsuiták ellenséges viselkedése. Az evangélikusok a külvárosi templomukat, s utána iskolájukat és parókiáikat is csak az 1715. évi 30. törvénycikk kiadása után fejezhették be.²⁵

A politikai helyzet átalakulása és a demográfiai fejlődés következtében a szatmári béke után megszűnt az addigi egységes háromnyelvű evangélikus gyülekezet, és helyébe két különálló gyülekezet jött létre: a német és a szlovák. A német volt a nagyobb a két gyülekezet közül, a szlovák gyülekezet tagjai a külvárosi részek és a majorságok lakosai közül kerültek ki.

Az iskolát 1715-től egy külvárosi önálló épületben helyezték el, a fatemplom és a két parókia mellett. Ezt a két gyülekezet, a német és a szlovák, közösen használta. Annak ellenére, hogy az evangélikusok a kollégium oktatási hagyományait akarták folytatni, a törvények szerint csak egy alsófokú, ún. triviális iskolát működtethettek. Mivel az eredeti faépület a század közepén már sem technikailag, sem kapacitással nem volt elegendő, 1750-ben uralkodói engedéllyel új, ugyanúgy fából készült iskolaépületet építettek fel, ugyanazon helyen a nyugati külvárosban. Az eperjesi külvárosi iskola a 18. század első évtizedeiben jelentős problémákkal küszködött. A tanítás néhány éves hiánya miatt elveszítette vidéki diákjait, és tekintélye – a gyülekezeti (parókiái) iskolává való degradálás folytán – jelentősen csökkent. A két gyülekezet vagyoni nehézségei, a kollégiumi vagyon elvesztése és a diákok számának csökkenése miatt az iskola újból csak öt tanárt alkalmazott, éppen úgy, mint a reformáció előtt.

A külvárosi iskola első *rectora* Matthaides Sámuel, a kollégium utolsó *rectora* lett, aki egyben szlovák lelkészként is működött. Miután a pesti vallásügyi bizottság megtiltotta a protestánsoknak két hivatal viselését, 1721-ben lemondott a *rectorságról*. Utódai

²⁴ Matthaides Sámuel egészítette ki és egységesítette Rezik művét a Gymnasiológiát, a magyarországi gimnáziumokról.

²⁵ HÖRK, *i. m.*, 94.

sűrűn váltogatták egymást.²⁶ A külvárosi iskola további fejlődése számára rendkívül jelentős volt Ambrózy György szuperintendens működése, aki 1742-ben több nemes-től és polgártól ígéretet kapott az iskola támogatására, és az eperjesi gyülekezeteknél elérte, hogy mindkettő kötelezte magát az iskola támogatására.²⁷ Az eperjesi evangélikusoknak, nemesi patrónusai és felügyelői segítségével 1750-ben sikerült engedélyt szerezniük mind új iskolaépület építésére, mind az ún. magasabb gimnáziumi tárgyak oktatására.²⁸ A század második felében matematikát, teológiát és filozófiát is előadtak a külvárosi iskolában, amivel az líceum jelleget kapott.²⁹ Majd, tekintettel pozíciójára és gyors fejlődésére, 1758-ban kerületi iskolává emelték. Az 1760-as években már hét tanár dolgozott az iskolában, és több mint kétszáz diák tanult benne. Párhuzamosan leányiskola is működött. Igen jelentős esemény volt mind az iskola, mind a két gyülekezet számára, hogy 1770-ben Eperjest és a külvárosi evangélikus iskolát meglátogatta II. József társuralkodó.

Miután 1773 júliusában XIV. Kelemen pápa feloszlatta a Jézus Társaságot, Mária Terézia a Habsburg államban is betiltotta a rend működését. Így az eperjesi evangélikus kollégium épülete is gazdát cserélt. Az eperjesi evangélikusok és az egész evangélikus Tiszai Kerület reménykedni kezdett, hogy több mint egy fél évszázad után vissza tudják szerezni egykori iskolájukat. Az 1770-es évek végéig azonban csak a külvárosi iskola tudott tovább erősödni. Az 1779-es összeírás szerint az iskolában nyolc tanár működött, és csak a felsőbb osztályokban 213 diák tanult, köztük 205 fiú és 8 leány. Így a külvárosi kollégium a város legnagyobb tanintézetét jelentette, amely a diákok számában egyharmaddal felülmúlta a katolikus gimnáziumot.³⁰

Amikor 1781 októberében II. József kiadta a híres Türelmi Rendeletet, ez a lépés az eperjesi evangélikusok körében is új reményeket ébresztett a híres oktatási intézmény visszaszerzésére, ami nemsokára sikerült is. Az épület sorsáról – a pártfogóknak az uralkodóval történt egyeztetése után – az 1783. május 24-én tartott nyilvános árverés döntött. A kollégium mellett az egykori magyar Szent Háromság evangélikus templom is árverésre került. Az eperjesi evangélikusok mindkét épületért 5000 forintot ajánlottak, s az 10 forinttal túlhaladta a város ajánlatát. Mivel a városi tanács kétségbe vonta az árverés eredményét, júniusban ismét Eperjesre jött II. József, aki, amikor az evangélikusok 6000 forintra emelték fel az ajánlott összeget, jóváhagyta a vásárlást.³¹

²⁶ *Uo.*, 96–98.

²⁷ *Uo.*, 100–102.

²⁸ KORABINSKY Johann Matthias, *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*, Pressburg, 1786, 159.

²⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, Knihy č. 2481, *Visitatio canonica A. 1775*.

³⁰ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, B–11 Minutae 1701–1783, *tabela Conscriptiois Animarum in Libera Regia Civitate Eperiesiensis 1779*.

³¹ HÖRK, *i. m.*, 121–123.

A 19. század első felében

1785-ben új korszak kezdődött az eperjesi kollégium történetében. II. József rendelete kedvező helyzetet teremtett az evangélikusok érvényesülésére a társadalmi élet összes területén. A két eperjesi evangélikus gyülekezet a külvárosi provizóriumából bekerült a belvárosba, az evangélikus polgárok ismét helyet foglaltak a városi tanácsban és a hivatalokban, s így új körülmények álltak be a kollégium további fejlődésében is.

1785 szeptemberében megkezdődött az első iskolaév a régi kollégiumi épületben. Élén Carlovsky János *rector* állt, Mayer András *conrectorral* és Walleuthner Dániel *subrectorral*. A legkisebb tanulókat a grammatikai osztályban Pétry Samu tanította. A kerületi közgyűlés 1793-ban közgyűjtésről döntött az iskola megsegítésére, és mindkét eperjesi gyülekezet megegyezett a kiadások elosztásáról 2:1 arányban.³² Amikor a következő évben, 1794-ben meghalt Carlovsky János *rector*, utódává Kralovánszky Andrást választották. A *conrector* Carlovsky János fia, Zsigmond lett, és ekkor kezdett teológiát tanítani Mayer András, aki Kralovánszky lemondása után, 1803-tól majdnem három évtizedig vezette a kollégiumot.³³ 1804-ben a pártfogói bizottság jóváhagyta az új tanrendet, a legfelső osztályban a teológia oktatásával, s így hivatalosan megújította a kollégiumot mint alap-, közép- és felsőfokú intézményt.³⁴ A Magyar á. h. Evangélikus Egyház Tiszai Kerületének közgyűlése a kollégiumot a kerületi kollégium rangjára emelte, amivel az az egész kerület legjelentősebb iskolájává vált.³⁵ A kollégium egyszerű városi iskolából hamarosan teljes, főgimnáziummá alakult, főiskolai osztályokkal, s bár középiskolaként (gimnázium) működött, a felsőbb osztályokban jogi és teológiai oktatás is folyt. Mivel a teológia jelentősége fokozatosan nőtt, így önálló, kétéves képzéssé alakult. Előadója előbb Meyer András *rector*, utána Munyai Antal Lajos volt. Rendkívül fontos volt a jogi tanok bevezetése a tanításba. 1822-ben indult a kétéves jogi tanfolyam, amelynek köszönhetően a kollégium jelentős tekintélyt szerzett, és a távoli Délvidék vármegyéiből is vonzotta a diákokat Eperjesre.

Az iskola folyamatos fejlődésével a tanárok száma is megnőtt, ötről (az 1820-as években) tizenkettőre (1847-ben). Szinte az összes tanár valamilyen külföldi, legfőképp német egyetem abszolvense volt (Wittenberg, Jéna, Halle, Greifswald, Drezda, Göttingen, de Párizs és Bécs is), s több nyelven is beszélt.³⁶ A *rectori* hivatalt 1831-ig Mayer András töltötte be, aki 28 év után nyugdíjba ment, és helyébe Greguss Mihály bölcsészeti tanár került. Ő azonban három év múlva elhagyta a várost, és a *rectori* állást Munyai Antal Lajos teológiatanár vette át. Az 1840-es években a kollégium élén egymást váltva Munyai Antal Lajos, Vandrák András bölcsészeti tanár és Hazslinszky Frigyes matematika- és fizikatanár állt.

³² *Uo.*, 127–129.

³³ *Uo.*, 130.

³⁴ *Uo.*, 133.

³⁵ EOL, Tiszakerület 31. doboz, kerületi közgyűlési iratok 1791–1830.

³⁶ ŠA Prešov, EKP, č. 266, *Informationes de professoribus 1821–1852*.

A diákok száma tovább növekedett, s a negyvenes években átlépte a négyszázat.³⁷ Már nemcsak Eperjersről vagy Sáros vármegye területéről érkeztek, hanem az ország különböző részeiből, a legnagyobb számban Zemplén, Gömör, Szepes, Abaúj, Borsod, Szabolcs, de még Liptó, Pest, Trencsén, Zólyom, Hont vagy Bács vármegyékből is, s nem számítottak kivételesnek a temesi, torontáli, aradi és szerémségi diákok sem. Rajtuk kívül még külföldiek is tanultak itt, leginkább Csehországból, Ausztriából, Galíciából és Erdélyből. Míg az 1807/08. tanévben 73 felvett diák közül 33 Eperjersről és Sáros vármegyéből származott, a forradalom előtti utolsó évben 176 beiratkozott diák közül már csak 37 lakott Eperjesen vagy Sáros vármegye területén. Hasonlóan változott a diákság felekezeti összetétele is. Míg a század elején a kollégiumban többnyire az ágostai vallású evangélikusok tanultak, addig az 1840-es évektől nagyszámú református, ortodox, zsidó és római-katolikus is az intézmény tanulója lett. Az 1807/08. iskolai évben 73 diák között 69 volt evangélikus és négy református, 1847/48-ban a 138 beiratkozott diák közül 92 volt evangélikus, 26 református, 6 római katolikus, 5 ortodox és 9 zsidó.³⁸

Jelentős helyet foglaltak el a kollégium életében a nemzetiségi alapon működő diák-társaságok. Mint ahogy Magyarország más területein, ezek a társaságok itt is túlnőtték a kollégium határait, s a kulturális és társadalmi életben vezető szerepet töltöttek be. A legrégebbi, az 1820-as években alapított szlovák társaság, a Csehszlovák Intézet (*Ústav československý*) volt. A következő években megalakult a Szlovák Egylet (*Slowenský Spolok*), és 1832-ben alapították a teológusok a Homiletikai Szlovák Társaságot és a Csehszlovák Könyvtárat (*Spoločnosť homiletická slowenská, Knihovna česko-slowenská*).³⁹ A Magyar Társaságot 1828-ban alapították, létrehozásában a legnagyobb szerepet kétségtelenül első elnöke, a filozófus, s későbbi *rector*, Greguss Mihály játszotta. A társaság célja a magyar nyelven való művelődés, a magyar nyelv megismerése és a magyar irodalmi művek olvasása, illetve alkotása volt.⁴⁰ A harmadik, az 1842-ben megalapított Német Társaság (*Deutscher Verein*) volt.⁴¹ Annak ellenére, hogy a kollégiumban még mindig használták a német nyelvet, és eléggé sok német tanult az iskolában, a társaság nem volt széles körben támogatott, és csak a német nyelv és irodalom terjesztésére korlátozódott.

Az evangélikus kollégium legdinamikusabb fejlődésén a 19. század első felében ment át, amelynek viszont véget vetettek az országos politikai események. Az 1848-as forradalmat és a következő liberális folyamatokat a tanárok és diákok többsége rokonszenvvel fogadta. A tanítás viszont a következő hónapokban sem folytatható háborítatlanul, és a fegyveres összeütközések folytán az épület is kisebb károkat szenvedett. Végül

³⁷ ŠA Prešov, EKP, č. 255: Conspectus examinis anniversarii 1800–1819, 256, *Conspectus examinis anniversarii 1820–1847*.

³⁸ ŠA Prešov, EKP, č. 246, *Matricula Juventis studiosae in Collegio District. Evang. aug. Eperjensi 1831–1840*.

³⁹ Uo., č. 371, *Pamětník Společnosti homiletické slowenské v Prešově 1832*.

⁴⁰ Uo., č. 722, *Az Eperjesi Magyar Társaság jegyzőkönyve 1840–1844*.

⁴¹ Uo., č. 129, *Gesetztafel des im Jahre 1842 am Eperieser Collegio entstandenen Deutschen Vereins*.

1849 nyarán az orosz intervenció csapatok elfoglalták, és katonai kórházat rendeztek be benne, nem kis károkat okozva az intézetnek. Az orosz katonák csak a következő év tavaszán vonultak ki. A szabadságharc leverése után és a neoabszolutizmus idején többször veszélybe került a kollégium további létezése. A forradalmi kormány melletti elköteleződés miatt a bécsi udvar semmilyen támogatást nem adott. A szabadságharc következményei negatív hatással voltak a kollégium anyagi helyzetére. Katasztrófális következménye volt a Kossuth-bankók tilalmának és a magyar értékpapírok elégetésének, minek folytán az iskola elveszítette vagyonának nagy részét. Több adományozója és fenntartója emigrációba kényszerült, vagy vagyon nélkül maradt. Kedvezőtlenül befolyásolta az iskola helyzetét Thun miniszter *Entwurf der Organisation der österreichischen Gymnasien und Realschulen* címmel kiadott rendelete.⁴² Ennek folytán az intézet 1855-ig, amikor megszerezte a „nyilvánossági jogot”, „provizóriumban” működött, és az anyagi nehézségek következtében 1852-ben ideiglenesen megszüntette a jogi tanfolyamot.⁴³ A kollégium, amely néhány évvel korábban még az egyetemi szintről gondolkodott, évekig a megmaradásáért küzdött.

A tanárok tanulmányi útjai

Az eperjesi városi tanács nagy figyelmet fordított az iskola tanárainak képzettségére. A letehetségesebb diákokat már a középkorban is külföldi egyetemekre küldte. Ez a törekvés csak erősödött a reformáció meghonosodása és a gimnázium megszervezése után, amikor a tanács egyenesen megkövetelte a tanároktól a németországi egyetemi tanulmányokat. Így a kollégium elődjének tekinthető városi gimnázium *rectorai* rendszerint Wittenbergben vagy más német evangélikus egyetemeken végezték tanulmányait.

Az első eperjesi evangélikus *rectorok* Wittenbergben tanultak. Itt szerezte meg képzettségét a 16. században Gyalui Torda Zsigmond, Walther Ferenc, Meltzer Orbán, Fabinyi Lukács és Bocatius János. Az első, aki más németországi egyetemen, Tübingenben tanult, Wagner Jakab volt.⁴⁴ A 17. században az eperjesi gimnázium *rectorai* több német egyetemen is megfordultak. Wittenbergben járt egyetemre Ledwesch Kristóf, Binner Ernő, Büringer János, Horváth András és Bayaer János. Seredi János Rostockban tanult, Jacobaeus Jakab Prágában, Binner Ernő Wittenbergen kívül még Heidelbergben is, Dürner Sámuel Thornban és Königsbergben, Matthaoides János ugyancsak Königsbergben. Ahogy a felsorolt adatok mutatják, kettőjük, Binner Ernő és Dürner Sámuel két egyetemen szereztek képzettségüket.

⁴² HÖRK, *i. m.*, 189.

⁴³ MAYER Endre, *Hazslinszky Frigyes emlékezetére*, Az Eperjesi á.h. Evangélikus Kollégium 1896/97-ik évi Értesítője, Eperjes, 1896, 10.

⁴⁴ SZÖGI László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700*, Budapest, 2011.; SZÖGI László, KÓNYA Péter, *Sárosmezei diákok az európai egyetemeken*, Budapest, 2012.; HÖRK, *i. m.*, 331–335.

A gimnázium *conrector*ainak tanulmányútjai is érdekes képet mutatnak. Wittenbergben csak hárman tanultak: Weigmann Márton, Nagy Damascenus Márton és Fabinyi Lénárt. Königsbergben viszont öten végeztek tanulmányaikat: Cramer Gáspár, Curiani György, Wolfgang György, Sartorius Schneider János és Schröter Samuel. E két egyetemen kívül még Weigman tanult Grazban és Frankfurtban, Cramer és Sartorius Schneider Thornban és Schröter Danzigban. A *conrector*ok közül már négyen végeztek több egyetemen tanulmányaikat: egy (Weigman Márton) három, hárman két egyetemen.⁴⁵ A *subrector*ok közül ketten tanultak külföldi egyetemeken, Soreitz András a Majna-parti Frankfurtban és Strassburgban és Polányi János Königsbergben.⁴⁶

A kollégium *rector*ai valamennyien egyetemi tanulmányokat végeztek. Érdekes, hogy többségük, négyen a hat közül, képzettségét a wittenbergi egyetemen szerezte: Pongrácz Mihály, Pomarius Samuel, Ladiver Illés és Rezik János. Schwartz János Tübingenben végezte tanulmányait, Matthaides Samuel Greifswaldban, amit a svéd királlyal már említett szerződés tett lehetővé. Hárman több egyetemen is tanultak: Pongrácz még Nürnbergben és Bécsben, Pomarius még Thornban és Frankfurtban, Ladiver Wittenbergen kívül Erfurtban.⁴⁷

Három *conrector* közül a 17. században kettő járt egyetemre, és mindkettő Wittenbergbe: Cabán Izsák és Röser Jakab. Az utóbbi viszont még Jénában és Gießenben is tanult. Érdekes, hogy mindhárom *subrector* szintén végzett valamilyen németországi egyetemet, s közülük kettő Wittenbergben járt: Schnatzinger János és Laurenti János. Johannides Vencel pedig két egyetemen tanult, Thornban és Königsbergben. A többi tanár közül, akiket egyes források *subrector*oknak neveznek, Michaelis Pál, Dubovszky Márton és Viczay Molnár Péter tanult Wittenbergben, Demeteri György Tübingenben és Pussotzy Flissár Miklós még Jénában is.⁴⁸

Érdekesen alakult az eperjesi külvárosi iskola tanárainak egyetemjárása a 18. század folyamán. A hat külvárosi *rector* közül mindegyikük egyetemen végezte tanulmányait, közülük három tanult Wittenbergben (Toperczer Péter, Sartorius Dániel és Longay János), kettő Jénában (Fábry Gergely és Chrastina Illés) és egy-egy Tübingenben (Ihnáty György), Erlangenban (Fábry Gergely) és Altdorfban (Chrastina Illés). Ahogyan a felsorolt adatokból látni, ketten két egyetemre is jártak (Fábry és Chrastina), négyen azonban egy egyetemen szereztek képzettségüket.⁴⁹

Ugyanígy a külvárosi iskola *conrector*ai közül valamennyien egyetemet végeztek. A poroszországi származású Sappuhn Henrich György biztosan hazájában járt egyetemre. Galli Mátyás és Doloviczeny János György Wittenbergben tanult, Millecz Illés Jénában, Kuzmány Sámuel Altdorfban, Meczner Pál György Tübingenben és Zemiány

⁴⁵ SZÖGI, *i. m.*; SZÖGI, KÓNYA, *i. m.*; HÖRK, *i. m.*, 331–335.

⁴⁶ SZÖGI, *i. m.*; SZÖGI, KÓNYA, *i. m.*; HÖRK, *i. m.*, 335–340.

⁴⁷ SZÖGI, *i. m.*; SZÖGI, KÓNYA, *i. m.*; HÖRK, *i. m.*, 335–340.

⁴⁸ SZÖGI, *i. m.*; SZÖGI, KÓNYA, *i. m.*; HÖRK, *i. m.*, 335–340.

⁴⁹ TAR Attila, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789*, Budapest, 2004.; SZÖGI, KÓNYA, *i. m.*; HÖRK, *i. m.*, 340–342.

Mihály Halléban. Mindegyikük csak egy egyetemet látogatott. A négy *subrector* közül csak kettőnél sikerült dokumentálni egyetemi végzettségét. Schneider Lipót Jénában, Klein János Sámuel Halléban és Rittelnben tanult. A másik kettő, szintén *subrectornak* tartott tanár két egyetemet végzett: Burius János Frankfurtban és Wittenbergben, Beck János pedig Wittenbergben és Helmstädtben tanult.⁵⁰

A visszaszerzett, s lassan a kerületi kollégium és a főiskola felé fejlődő kollégiumban hasonlóképpen csak egyetemet végzett tanárok látták el a *rectori* tisztséget. Érdekes, hogy a 19. század első felében működő *rectorok* tanulmányi helyei között már nem csak Wittenberg, de más egyetem sem dominál, és mindegyikük máshol tanult. Carlovsky András tanulmányait Halléban végezte, Mayer András Greifswaldban, Munyai Antal Lajos Wittenbergben, Vandrák András Jénában és Hazslinszky Frigyes Sárospatakon. Csak egyikük, Greguss Mihály tanult két helyen, Tübingenben és Heidelbergben.⁵¹

A *conrectorok* közül Karlovsky Zsigmond ment Tübingenbe tanulni, Kriebel Dániel és Liptay Máttyás Jénába. Három *subrector* nem járt semmilyen német egyetemre. A többiek, Carlovsky József és Keresztessy Sámuel Tübingenben, illetve Jénában tanultak.⁵² Az utolsó forradalmi iskolai évben működő tizenkét tanár közül tíz végzett egyetemi, illetve főiskolai tanulmányokat. Egy-egy közülük Wittenbergben, Jénában, Párizsban, Halléban, Boroslóban, Drezdában, Göttingenben, Sárospatakon tanult, kettőjük Bécsben.⁵³

A felsorolt adatok alapján összefoglalhatjuk az eperjesi *rectorok*, illetve *conrectorok* és *subrectorok* tanulmányútjaira vonatkozó ismereteinket az egyes korszakokban. A 16–17. századi városi gimnázium *rectorai*, *conrectorai* és *subrectorai* (39 személy) tíz németországi egyetemen tanultak. A 39 tanár közül Wittenbergben tanult 13, Königsbergben nyolc, Thornban három, Frankfurtban kettő, Rostockban, Prágában, Grazban, Danzigban, Strassburgban és Tübingenben egy-egy. Ahogy látni lehet, legtöbben, majdnem 30%-uk Wittenbergben tanult, és majdnem 20%-uk Königsbergben. Öt tanár tanult ismeretlen helyen vagy egyáltalában nem járt egyetemre.⁵⁴

A Felső-magyarországi Rendek Kollégiumának (1667–1711) *rectorai*, *conrectorai* és *subrectorai* közül, összesen 21 fő, tizenegy egyetemen szerezte képzettségét. Közülük nyolc Wittenbergben, három Thornban, egy-egy Bécsben, Altdorfban, Frankfurtban, Erfurtban, Tübingenben, Greifswaldban, Königsbergben, Jénában és Gießenben. A tanárok tanulmányútjai között dominált Wittenberg, ahol majdnem 40% tanult, miközben a königsbergi egyetem helyére a thorni akadémiai gimnázium került. Egy tanár ismeretlen helyen tanult, illetve nem végzett egyetemet vagy főiskolát. Érdekes, hogy ebben az időszakban valamennyi *rector* csak az előző egyetemi tanulmányok befejezése után ment Wittenbergbe tanulni.

⁵⁰ TAR, *i. m.*; SZÖGI, KÓNYA, *i. m.*; HÖRK, *i. m.*, 340–342.

⁵¹ TAR, *i. m.*; SZÖGI, *i. m.*; HÖRK, *i. m.*, 342–349.

⁵² TAR, *i. m.*; SZÖGI, *i. m.*; HÖRK, *i. m.*, 342–349.

⁵³ ŠA Prešov, EKP, č. 266, *Informationes de professoribus 1821–1852*.

⁵⁴ Valószínűleg Németországon kívül.

A 18. századi külvárosi iskola (kollégium) *rectorai*, *conrectorai* és *subrectorai* hét helyen szereztek egyetemi végzettséget. A 20 tanár közül öt tanult Wittenbergben, négy Jénában, kettő-kettő Halléban, Tübingenben és Altdorfban, egy-egy Erlangenben és Rintelnben, három ismeretlen helyen, illetve nem járt egyetemre. A felsorolt adatokból látni, hogy Wittenberg pozíciója meggyengült, de továbbra is ott tanult a vizsgált tanárok egynegyede. A második helyre az evangélikus diákok körében kedvelt jénai egyetem került, míg egyaránt eltűnt a tanárok tanulmányútjaiból Königsberg, Thorn és Greifswald.

A 18. század végén és a 19. század első felében 24 eperjesi *rector*, *conrector*, *subrector*, illetve más kollégiumi tanár 12 egyetemen vagy főiskolán tanult. Közülük már csak kettő Wittenbergben, ugyanannyi, mint Tübingenben, Halléban és Sárospatakon. Az első helyre került viszont Jéna, ahol öten szereztek képzettséget és Bécs, ahol három tanár tanult. Ebben a két iskolában a vizsgált tanárok egyharmada végezte tanulmányait. Egy tanár tanult Greifswaldban, Heidelbergben, Párizsban, Boroszlóban, Drezdában és Göttingenben. Csak egy tanár nem járt semmilyen egyetemre vagy főiskolára.

Összesen a 16. század közepétől a 19. század közepéig 111 eperjesi evangélikus *rector*, *conrector* és *subrector* mindösszesen 26 egyetemen, illetve főiskolán szerezte képzettségét. Legtöbben Wittenbergben tanultak, 34 fő, azaz 30%, utána Jénában (11), Tübingenben (hét), Thornban (hat), Halléban (négy), Bécsben (négy) és Frankfurtban (négy). Hárman tanultak Altdorfban, ketten Greifswaldban és Sárospatakon, és egy-egy Rostockban, Prágában, Danzigban, Grazban, Strassburgban, Helmstädtben, Erfurtban, Gießenben, Erlangenben, Rintelnben, Párizsban, Boroszlóban, Drezdában és Göttingenben. Ismeretlen helyen tanult, illetve nem szerzett felső képzettséget 16 tanár. Több mint egy egyetemen, illetve főiskolán tanult 20 tanár, legtöbben a kollégium első szakaszában (hét) és legkevesebben (kettő) a 19. század első felében.